

ӘЛ-ФАРАБИ

ФИЛОСОФИЯЛЫҚ-САЯСАТТАНУЛЫҚ
ЖӘНЕ РУХАНИ-ТАНЫМДЫҚ ЖУРНАЛ

ӘЛ-ФАРАБИ

ФИЛОСОФСКО-ПОЛИТОЛОГИЧЕСКИЙ
И ДУХОВНО-ПОЗНАВАТЕЛЬНЫЙ ЖУРНАЛ

ҚР БҒМ
ҒЫЛЫМ КОМИТЕТІ
ФИЛОСОФИЯ,
САЯСАТТАНУ ЖӘНЕ
ДІНТАНУ ИНСТИТУТЫ

Мерзімді баспасөз басылымдарын және (немесе) ақпарат агенттіктерін есепке алу туралы куәлік № 13403-Ж 22.02.2013 ж.

Журнал ҚР БҒМ Білім және ғылым саласындағы бақылау комитетінің философия және саяси ғылымдары бойынша негізгі ғылыми нәтижелерін жариялайтын ғылыми басылымдар тізіміне енгізілген. (Комитет бұйрығы 05.07.2013 ж. №1033; Комитет бұйрығы 20.08.2013 ж. № 1201).

2003 ж. шығарыла бастады
Жазылу көрсеткіші – 74671

№ 3 (43) 2013 ж.

МАЗМУНЫ – СОДЕРЖАНИЕ

XXIII ВСЕМИРНЫЙ ФИЛОСОФСКИЙ КОНГРЕСС

- Соловьева Г.**
Проблема счастья в «Никомаховой этике» Аристотеля.....3
- Қурманғалиева Г., Сейтахметова Н.**
Исламская философия в дискурсе современности:
проблемы и тенденции.....10
- Сартаева Р.**
The New «Being» of the Man and the Category
of «Information» in the Space of Modern Civilization.....17
- Абишев К.**
О субъектах гражданского общества.....24
- Сағиқызы А.**
Гуманизм и политическая идеология:
к проблеме соотношения.....30

ФИЛОСОФИЯ: ОТ ИСТОКОВ ДО ПОСТМОДЕРНА

- Швыдко К.**
Концепции понимания музыки: позиции
феноменологии и «прикладных наук»
(Алексей Лосев и Эрнст Курт).....37

НАСЛЕДИЕ АЛЬ-ФАРАБИ: ПЕРЕВОДЫ И ИССЛЕДОВАНИЯ

- Сандыбаев Ж.**
Әл-Фарабидің «Дәлел туралы» трактатындағы
білім және оның түрлері.....47

ТЮРКСКИЙ МИР

- Бижанова М.**
Сәйф Сарайидың этикалық және философиялық
ой-толғамдары.....52
- Нұрмұратов С., Сатершинов Б., Шағирбаев А.**
Мәшһүр-Жүсіп Көпеевтің діни көзқарасы:
дәуір және тұлға.....60

Редакцияның мекен-жайы: 050010, Алматы қ., Құрманғазы көшесі, 29,
ҚР БҒМ Ғылым комитетінің Философия, саясаттану және дінтану
институты

Тел.: +7 (727) 272-59-10, 261-02-73, факс: +7 (727) 261-02-83.

E-mail: iph@iph.kz

ӘЛ-ФАРАБИ

ФИЛОСОФИЯЛЫҚ-САЯСАТТАНУЛЫҚ
ЖӘНЕ РУХАНИ-ТАНЫМДЫҚ ЖУРНАЛ

ӘЛ-ФАРАБИ

ФИЛОСОФСКО-ПОЛИТОЛОГИЧЕСКИЙ
И ДУХОВНО-ПОЗНАВАТЕЛЬНЫЙ ЖУРНАЛ

ИНСТИТУТ ФИЛОСОФИИ,
ПОЛИТОЛОГИИ
И РЕЛИГИОВЕДЕНИЯ
КОМИТЕТА НАУКИ
МОН РК

Свидетельство о постановке
на учет периодического
издания и (или)
информационного агентства
№13403-Ж от 22.02.2013 г.

Журнал включен в перечень на-
учных изданий, рекомендуемых
Комитетом по контролю в сфере
образования и науки МОН РК для
публикации основных результатов
научной деятельности по философ-
ским и политическим наукам
(приказ Комитета от 05.07.2013 г.
№ 1033; приказ Комитета от
20.08.2013 г. № 1201).

Издаётся с 2003 г.

Подписной индекс – 74671

№ 3 (43) 2013 г.

КАЗАХСТАН: ПОЛИТИЧЕСКИЕ РЕАЛИИ СОВРЕМЕННОСТИ

- Кадыржанов Р.**
Проблемы изучения национальной идентичности
Казахстана.....68
- Курганская В.**
Этнокультурные процессы в современном Казахстане.....78
- Токтаров Е.**
Государственная политика в сфере топонимики
в Республике Казахстан.....88
- Масанов Е.**
Қазақстандағы ақпараттық қоғамның сипаты.....94

ЧЕЛОВЕК. ОБЩЕСТВО. ГОСУДАРСТВО

- Жетпісбаева М.**
Мемлекеттік биліктің азаматтық бастаулары хақында.....104
- Елікбаев Н., Конкина Г.**
Ұлт рухының құқықтық мәдениеті тұрғысында.....112

ФИЛОСОФИЯ. РЕЛИГИЯ. НАУКА

- Лимонченко В.**
Религиозное сознание как радикальный вариант
критической аналитики ситуации человека.....119
- Косиченко А.**
Ислам в современной политике.....128
- Руденко Е.**
Элементы религиозной идентичности в Южной Азии.....138

Научная жизнь

- Влияние религии на современный мир.....148
- Қазақ диаспорасы: бүгін мен ертеңгі күннің
көкейкесті мәселелері.....151

ЮБИЛЕЙНЫЕ ДАТЫ

- Дорогой наш человек.....154

ФИЛОСОФСКАЯ ЛИРИКА ВОСТОКА

- Средневековая поэзия Китая.....155
- Наши авторы.....157**

Адрес редакции: 050010, город Алматы, ул. Курмангазы, 29.
Институт философии, политологии и религиоведения
Комитета науки МОН РК
Тел.: +7 (727) 272-59-10, 261-02-73, факс: +7 (727) 261-02-83.
E-mail: iph@iph.kz

Меруерт Бижанова – Қазақстан Республикасы Білім және ғылым
Министрлігі Ғылым Комитеті Философия, саясаттану және дінтану
институты (Алматы)

СӘЙФ САРАЙДЫҢ ЭТИКАЛЫҚ ЖӘНЕ ФИЛОСОФИЯЛЫҚ ОЙ-ТОЛҒАМДАРЫ

ТЮРКСКИЙ МИР

Аннотация. Мақалада Алтын Орда дәуірі әдебиетінің аса көрнекті өкілдерінің бірі Сәйф Сарайидың «Гүлстан би-т-түрки» шығармасы аксиологиялық тұрғыда қарастырылып, оның этикалық-философиялық қырлары зерделенеді. Рухани мұраның көркемдік, мазмұндық, мәтіндік сипатын ашатын герменевтикалық талдау жасалып, тарихи тұлғаның әлемді көркем игеруінің философиялық негіздері ашылады. Сәйф Сарайидың философиялық және этикалық ойлары қазіргі қоғамда отансүйгіштік пен этносаралық келісімді нығайтуда маңызды рөл атқарады.

Түйін сөздер: руханилық, құндылық, этика, дүниетаным, әділдік, ізгілік, тарих, қоғам, тұлға, эстетика.

Еуразия құрылығының жартысынан көбін қамтыған Алтын Орда мемлекеті кезінде көшпелі және отырықшы тұрмыс салты аралас дамыған мемлекеттердің бірі болды. Алтын Орда мемлекеті адамзат тарихында, әсіресе Түркі халықтарының тарихында үлкен рөл атқарды. Оның алып жатқан кең өлкесі Дешті Қыпшақ деп аталып, қоғам өміріндегі барлық саласында терең тарихи ізін қалдырды. Осы кезеңде Моңғолиядан Дунайға дейінгі аралықта өмір сүрген халықтардың бір-бірімен арақатынасы дамып, сауда-саттық, дипломатиялық істері жанданып, қалалар салынды. Көне Түркі мен қыпшақ-оғыз дәуірінде қалыптасқан рухани мәдениет құлдырамай, бұрынғы мәдени дәстүр қайта түлеп, жаңаша даму жолына түсті, сөйтіп, өз жалғасын тауып, жазба түрдегі біраз шығармалар жазылды. Солардың қатарында Хорезмидің «Махаббатнамасы», Сәйф Сарайидің «Гүлстан би-т-түрки», Құтыптың «Хұсрау-Шырын», Дүрбектің «Жүсіп-Зылиха» дастандары ерекше мәшһүр болды. Сондай-ақ, Насреддин Рабғузидің «Қиссас-ул әнбия» деп аталатын прозалық шығармасы да кең тарады. Қыпшақ тілінің сөздігі – «Кодекс куманикус та» сол заман талабына сай өмірге келген туындылардың қатарына жатады.

Сәйф Сарайи – Алтын Орда дәуірі әдебиетінің аса көрнекті өкілдерінің бірі. Сәйф Сарайи ақын, жазушы және аудармашы ретінде түркі тілдес халықтардың мәдениеті мен әдебиетінің дамуына зор үлесін қосқан.

Көрнекті түркітанушы ғалым Әмір Нәжіптің айтуы бойынша ол парсы-тәжік әдебиетінің классигі Сағдидің «Гүлстан» атты шығармасын ең алғаш түркі тіліне аударған. Аударма 1391 жылы мәмлүктік Египетте жасалған. Ақынның өмірі туралы мағлұматтар аз. Еңбектің соңында берілген бір өлеңде аударма аяқталған, 1391 жылы жетпіс жаста екені туралы айтқан екен. Осы деректерге сүйене отырып, Ә. Нәжіп Алтын Орданы Өзбек хан басқарып тұрған жылдары (1312–1342), яғни 1321 жылы дүниеге келген деген болжам айтады.

XIV ғасырдағы түркілік терең ойлы ақындарының қатарында аталатын Сәйф Сарайидің жеке өмірбаяны туралы мәліметтер аз болғанымен, біздің ғасырымызға дейін рухани мұра болып жеткен «Гүлстан би-т-түрки» шығармасының маңызы зор деген ойдамыз. Онымен қоса «Жәдігернама», «Сұһаил мен күлдірсін» атты шығармасы да қазіргі заманымызға дейін жетіп отырғанын айта аламыз. Сәйф Сарайидің шығармашылығында поэзия мен проза қатар болғаны және олардың бірін-бірі толықтырғаны белгілі. Өйткені, бұл еңбектер нағыз этикалық принциптер негізінде жазылған шығармалар қатарына жатады.

Ортағасырдың аса құнды рухани ескерткіші – «Гүлстан би-т-түрки» шығармасын түркітанушы ғалым Ә.Н. Нәжіп зерттеген. «Ғалымның С. Сарайи шығармасының жазылу тарихын, оның әдеби мәнін, тілін, сол дәуірдің әдеби және тілдік ерекшеліктерін кең көлемде зерттеп, «Гүлістан бит-түркиді» қазіргі орыс графикасы бойынша транскрипция жасады, әрі орыс тіліне жолма-жол аударма жасап шықты. Сондай-ақ С. Сарайи аудармасының өзіндік ерекшеліктерін ашты, шығарманың қыпшақ тілінде жазылғанын толық дәлелдеп берді. Бұл әдеби жәдігерлік көне түркі әдеби тілдерінің ішінде қазіргі қазақ тіліне өте-мөте жақын тұрғанын ашып көрсетті» [1, 257б] – деген ежелгі дәуір әдебиетін зерттеуші ғалым Н. Келімбетовтің ойымен толық келісуге болады.

Сәйф Сарайи Сағди ақының «Гүлстан» еңбегін аударғанда шығарманың композициялық құрылысын бұзбай, сол күйінде сақтап қалуға тырысқанын байқауға болады. С.Сарайи «Гүлстанды» ешбір өзгеріссіз аударма жасауға тырыспаған, көптеген қысқартулары, өз жанынан шығарып қосқан жерлері де бар екендігі дәлелденген. Мысалы, кітаптың I–VII тарауларындағы 182 хикаяттың 178 ғана аударған. Үшінші тарауына өз тарапынан жаңа әңгіме қосқан, сонымен бірге кітаптың кіріспесі мен соңғы жағына біраз өзгерістер енгізген. Онда өз тұтастарынан бірнеше ақынның төрттағандары, көктем туралы өлеңі берілген. Нәзира тәсілімен жазылған сегіз ақынға жауап өлеңдері, жалпы аударманың өзі С. Сарайидың нәзира тәсілінің шебері екендігін көрсетеді [2, 126 б].

Парсы тіліндегі «Гүлстан» секілді қыпшақ тіліндегі С. Сарайи аударған «Гүлстан бит-түрки» де сегіз тараудан тұрады. Олар:

Бірінші тарау – ел билеушілер туралы.

Екінші тарау – халық бұқарасы жайында.

Үшінші тарау – қанағат-ынсаптың пайдасы жөнінде.

Төртінші тарау – тілге сақ болудың пайдасы туралы.

Бесінші тарау – жігіттік шақтың көріністері хақында.

Алтыншы тарау – кәріліктің адамды кәріп етіп қоятыны туралы.

Жетінші тарау – тәлім-тәрбиенің әсері жайында.

Сегізінші тарау – әңгімелесудегі әдептілік мәселесі туралы.

Мұның бәрі прозалық қисса-хикаят түрінде айтылса, Сағди Ширази өз «Гүлстанын» ұйқасқа құрылған прозамен жазған. Ол өзінің кейбір ойларын өлең жолдарымен де қорытындылаған. Аудармашы Сәйф Сарайи да өлең жолдарымен түйіндеген. Аудармашы-ақын Сағди жырларын сөзбе-сөз аудармай, сол мағынадағы өз өлеңдерімен келтіріп, қыпшақ еліне жақын жеке эпизодтармен және жыр жолдарымен баяндаған. Бұл аса шеберлікпен жасалғандықтан, аударманың идеялық мазмұнына да, көркемдік дәрежесіне де нұқсан келтірілмеген.

Сәйф Сарайи әрбір хикаяны бастар алдында Сағди Ширази атына мақтау сөздер айтып, содан кейін ғана автор идеясын жеткізетін хикаяларды баяндауға көшеді. Ақын түсіндіру, насихаттау жолымен қатыгез әрі зұлым әкімдерді бауырмал, инабатты адам етуге болады деп ойлаған. Автордың бұл жайлы ойын «Гүлстан би-т-түрки» шығармасының патшалар туралы тарауындағы хикаяттан үзінді келтіруге болады.

«Бір патша бір тұтқынды өлтіруге бұйырды. Ол бейшара тіршіліктен үмітін үзіп, патшаны сөкті. Мынандай нақыл сөз бар: «Жанынан күдер үзген әркім көңілінде не болса, соны тіліне келтірер»

Өлең

Қысылған шақта қашуға тапса бір жол

Қарсы жүріп, қолымен өткір тұтар қылышты ол.

Жеңілген мысықтың шарасыздан итке қарсы тұратыны сияқты,

Ашынған адамның да тілі ұзарады.

Патша: – Бұл өлімге келісілген адам не айтты? – деп сұрады. Уәзірлерінен бір ақылды уәзір: «Патшаның жасы ұзақ болсын, бұл міскін: – Ашуын басып, кешірім жасайтын қайырымды адамдарды Алла тағала жақсы көреді – деп айтты» – деді уәзір. Патша аяушылық білдіріп, оның жазығын кешті де азат етті.

Уәзірлердің ішінде ол уәзірге дұшпан бір уәзір бар еді. Ол: «Патшаның алдында жалған сөйлеу – біздің мәртебемізге лайық емес. Ол жазықты патшаны сөкті, жарамас сөздер сөйледі» – деді. Патша бұл уәзірдің сөзіне ашуланып, – Мұның жалған сөзі сенің тура сөзіңнен жақсырақ. Өйткені оның сөзінің негізінде қайырымдылық, сенің сөзіңнің негізінде күншілдік жатыр, – деді» [3, 7–8 бб].

Ақын адам бойындағы ең асыл қасиеттерді әділдікті, мейірімділікті, ізгілікті, жомарттықты т. б. мадақтайтын қызықты хикаяларға көбірек назар аударғанын байқауға болады. Оның хикаяттарында достықтың қадірін көтеру, әрқашан жақсылық үшін қызмет етуге дайын болу сияқты ойлар молынан байқалады. Ойшылдың бұл ойларына төмендегі шумақ дәлел болады:

*«Қиын күнде қол ұшын берген – нағыз дос,
Жайшылықта доспын деген – жай сөз.*

Дос – зынданда жатқанда керек,

Дастархан үстінде – дұшпан да дос» [3] – деп дұшпан мен пен достың айырмасын білуді ескертеді. Патшалар туралы тараудың 28-хикаятында айтылған. Бір хикаяда:

«Бір күресші палуан үш жүз алпыс күрес тәсілдерін білетін еді. Әр күні әр түрлі тәсілмен күресетін. Шәкірттерінің ішінен бір көркем жігітке ықыласы ауып, үш жүз елу тоғыз түрлі күрес тәсілін үйретеді. Жігіттің палуандығы жоғары дәрежеге жетті, бұл елде қандай күресші бар еді, баршасын жықты.

Бір күні патшаға келіп, жер өбіп тұрып: – Ұстазымның менде тәрбие хақы бар, қуат және өнерде де одан артықпын, – деді.

Бұл сөз патшаға ұнамады. – Күрестіріңдер!, – деп бұйырады. Жігіт есірік піл сияқты ортаға шығып: – Темірден тау болса да жерінен қопарғаймын,– деп дандайсыды. Ұстазы (мұның) күш жағынан артық екенін біледі. Ол бір тәсілді бұдан жасырып еді, соны амалға келтірді. Жігіт қорғана алмады. Жігітті көтеріп, ауадан жерге ұрды. Халық шулап кетті.

Патша: – Ұстазына шапан жауып, сыйлық беріңдер,– деді. Жігітке: – Сен ұстазыңмен таластың. Одан ештеңе шықпады,– деп кінәлады. Жігіт: – Ол менен күш жағынан басым болмады, бәлкім күрес тәсілінен біреуін жасырып қалған, сол арқылы жеңіске жетті,– деді.

Ұстазы айтты: – Бәлі, ол тәсілді бүгін үшін жасырып едім. Өйткені, данышпандардың – Досыңа сондай дәрежеде жәрдем ет, кейін дұшпан бола қалса, сені жеңе алмайтын болсын» деген сөзі бар, – деді.

Өлең

*Не она жоқ бұл әлемде,
Не кісі қылмады жаһанда оны.
Менен оқ атуды үйреніп кеткен,
Соңында қылды ол нысана мені» [4, 28 б].*

Мәселен «Дұшпанға рақым етпе, сен қолға түссең, ол саған рақым етпес» деген тұжырымдарының төркіні түркілік тарихи кезеңдегі жаугершілік өмір салтынан хабар береді. Сонымен қатар адамаралық қатынастағы сенімнен гөрі күмәннің басымдығын көрсетеді.

Шығармада автор жақсылық пен жамандық, қатыгездік пен мейірімділік, патша мен дикан, шындық пен өтірік, әке мен бала, күйеуі мен әйелі, інісі мен ағасы т. б. аралық қарым-қатынасы, үндестігі қандай болу керек деген сауалға жауап беруге тырысады. Осы қатынастардың барлығында этикалық өлшем жетекші рөл атқарады.

Сарайидың адамдар арасындағы қатынастардың ішінде негізгілердің бірі ретінде отбасындағы еркек пен әйелдің арасындағы қарым-қатынастың маңыздылығы аталады. Яғни, қай заманда болмасын адамның отбасындағы өзара түсіністік ең жоғарғы құндылықтардың бірі екендігін ортағасырлық ақын төмендегі жыр жолдарымен әдемі жеткізе білген деген ойдамыз:

*Әйелің – адал жарың, оны сүй әзиз ер,
Әрбір ауыр жағдайда дәйім сені демер.
Оған дос бол, оны сүйіп көңіл бер,
Оның сөз теңізінен гауһарларын тер.*

Түркілік ойшыл отбасындағы адалдықтың адам үшін үлкен маңыздылығын атай келіп, пенденің сүйіп қосылған жары бірте-бірте нағыз досына айналуы тиіс деген даналық ойды тұжырымдайды. Жалпы еркек әйел арасындағы қатынасты шығыстық ақындар барынша нәзіктікпен, сезіммен жырлай білген және оның маңыздылығын кейінгі ұрпаққа терең даналықпен жеткізіп отырған [5, 510 б].

Ақын осы мәселелердің біріне қатысты хикаяларды айтумен шектеліп қалмайды. Сонымен бірге, ол өзі әңгіме етіп отырған моральдық, этикалық мәселелер жайында философиялық түйін жасайды. Автордың мұндай шешімдері көбінесе өлең-жыр түрінде берілген. Әке мен баланың қарым-қатынасы туралы хикаядан бір мысал келтірейік.

«Бір сұлтанның үш баласы бар еді. Екеуі ұзын бойлы, келбетті, ал біреуі қысқа бойлы еді. Бір күні сұлтан қысқа бойлы ұлына ашу-ызалы

көзімен қарады. Баласы бәрін ақылымен ұқты да, әкесіне айтты: Ей, әке, ұзын бойлы ақымақтан, қысқа бойлы ақылды жақсы» [6, 48 б].

Тағы бір хикаят: «Ел билеуші бір сұлтан өз халқына тізесін қаттырақ батырып жіберіпті. Адамдар ел-жұртын тастап, басы ауған жаққа көшіп кете бастапты. Босап қалған уәлаятқа жау дереу ие болып алыпты» [6, 48 б]. Бұл арқылы С. Сарайи ел билеген әкімдерге халыққа қамқор бол, мейірімділік көрсет, сен сол халықтың арқасында патша болып отырсың деген өсиет-уағыз айтады:

*Шын жүректен сүйе алмасаң халқыңды,
Бұзасың зой сен патшалық салтыңды.
Халқың безсе, не боласың, сұлтаным,
Аямағын өз халқыңнан алтыңды.*

«Түркі тіліндегі Гүлстанда» мынадай бір әңгіме бар: Бір топ қарақшылар қылмыс үстінде қолға түседі. Солардың ішінде бір жас бала бар екен. Қарақшыларды соттап жатқан кезде патшаның уәзірі әлгі баланы өлімнен аман алып қалады, әрі өз үйіне апарып тәрбиелейді. Сол қарақшы бала өсе келе өзін өлімнен алып қалған уәзірді де, өзіне қамқорлық жасаған тәрбиешісін де өлтіріп, тауға қашып кетеді. Баласы тауға барып, өлген қарақшы әкесінің орнын басады. Бұл әңгіме арқылы С. Сарайи оқырманына:

*«Бөлтірігі бөрінің,
Қасқыр болып шығады.
Қанша бағып-қақсаң да,
Басыңды көрге тығады»* – деген екен [1, 260 б].

Адамның оң қасиеттерінің ішінде С. Сарайидің аса мән берген сипаттарының бірі – сабыр мен қанағат. Адам баласы түрлі қиындыққа тап болғанда, ақылды, ашуға жеңдірмей сабырлы болуға шақырады.

*«Біреудің көңілін ренжітетін хабар естісең,
сабыр қыл, оны басқа біреу айтсын».*

Әр іс сабырмен істеледі. Асығыстың арты пұшайман.

Асығыс істің құны жоқ» [2, 134 б] – деп жақсылықтан үміт етсең, сабыр ет. Алла сабырлықты сүйеді, әр қасіреттің соңы қуаныш деген ойға тоқталады. Сабырлыққа шақыру жалпы түркі менталитетінің тереңіндегі құбылыс болып табылады.

Қазақ философиялық ойының көтерген басты мәселелерінің бірі адамның рухани жетілуі болып табылады. Ол үшін адамға өз нәпсісін

тыю басты қағидаттардың бірі. Солардың ішінде қанағат, нысап сияқты қасиеттер жайында С. Сарайида өз шығармашылығында зерделеген болатын. Ойшылдың:

*«Ашкөз адам бар жаһан малына тоймайды,
қанағатты адам бір үзім нанға тояр.*

Мол мүлік жинап бай болғаннан гөрі,

қанағат қып бай болған жақсы» – деген ойлары қазіргі заманда өзінің маңызын жоғалтқан жоқ.

С. Сарайи өзінің оқырмандарын әр нәрсенің мәнін, қадірін білуге шақырып, оны хикаяттары арқылы зерделеген. Мысалы: «Бір патша құлымен бірге кемеде жүзіп келе жатты. Бұрын кемеге мініп көрмеген құлы қорқып жылай бастады. Жұрттың мазасын алды. Оны ешкім сөзбен жұбата алмады. Сонда бір данышпан кісі патшаға: – Егер рұқсат етсеңіз оны тыныштандырайын,– депті. Патша рұқсат беріпті. Данышпан құлды теңізге тастатады. Байғұс құл суға бір батып, бір шығады. Екінші батқанында оны шашынан тартып, қайтадан кемеге шығарып алыпты. Құл кемеге әзер дегенде мініп, бір бұрышқа барып бүрісіп, үн-түнсіз отырып қалыпты. Патша: – Бұл қалай болды? – дегенде, данышпан: – Бұл адам теңізге қарық болудың машақатын көрмегендіктен, өзінің сау-саламат отырғанының қадірін білмеді. Бейнет көрмеген адам рахаттың қадірін білмес, – деді» [2, 132 б].

Сэйф Сарайи өзінің «Гүлстан би-т-түрки» атты шығармасының халыққа, түркі даласының әрбір азаматына құнды дүние боларына сенімді.

Жыр маржанын сыйлық етіп ұсынайын,

Сыйлығым сол – пайдалы кітап.

Бар сөзі естімеген ойларға толы,

Өзіңе қасиетті болсын осы кітап [5, 511 б].

Міне, осындай даналық тағылымдарынан құралған хикаяттардың біздің жаңғырған технологиялық құндылықтар заманымыз үшін философиялық сипаттама ретіндегі құндылығы зор деген ойды тұжырымдаймыз.

Әдебиеттер

1 *Келімбетов Н.* Ежелгі дәуір әдебиеті (Қазақ әдебиеті бастаулары). – Алматы: Атамұра, 2005. – 336 б.

2 *Қыраубаева А.* Ғасырлар мұрасы. 5 томдық шығармалар жинағы. 1-том. Томды баспаға әзірлеген: Л. Мұсалы. – Алматы: «Өнер», 2008. – 304 бет.

3 Керімұлы Ә. Әдеби жәдігерлер 7 кітап. kitap.kz/books/Zhadiger.7.

4 Әдеби әлем. Қазақстандағы алғашқы әдебиет порталы. Сайф Сарай
www.kazakhadebieti.kz/index

5 Қазақ халқының философиялық мұрасы. 20 томдық. Ортағасырдағы түркі ойшылдары. 5 том. – Астана: Аударма, 2005. – 562 б.

6 Қазақ әдебиетінің тарихы. 10 томдық. Алтын Орда дәуірі мен қазақ хандығы тұсындағы әдебиет. 3 том. – Алматы: ҚазАқпарат, 2008. – 536 б.

Резюме

Бижанова М.

Философско-этические размышления Сайфа Сарайи

В статье анализируются философско-этические аспекты творческого наследия выдающегося мыслителя эпохи Алтын Орды Сайфа Сарайи. Рассматривая произведение «Гулстан би-т-турки», автор с помощью герменевтического анализа раскрывает философские основы художественного освоения мира. Философские и этические идеи Сайфа Сарайи играют особую роль в укреплении нового патриотизма и межэтнического согласия в современном обществе.

Summary

Bizhanova M.

Philosophical and Ethical Reflections of Saif Sarayah

This article analyzes the philosophical and ethical aspects of the creative heritage of outstanding thinker of the Golden Horde Saif Saraya. Considering the work «Gulstan bi-t-Turks» by using hermeneutic analysis author reveals the philosophical foundations of the artistic world perception. The philosophical and ethical ideas of Saif Saraya play a special role in strengthening the new patriotism and interethnic agreement in contemporary society.

Серік Нұрмұратов, Бақытжан Сатершинов, Алмасбек Шағырбаев
– Қазақстан Республикасы Білім және ғылым Министрлігі Ғылым
Комитеті Философия, саясаттану және дінтану институты (Алматы).

МӘШҲҮР-ЖҮСІП КӨПЕЕВТИҢ ДІНИ КӨЗҚАРАСЫ: ДӘУІР ЖӘНЕ ТҰЛҒА

Аннотация. Қазақтың атақты ойшылы Мәшһүр-Жүсіп Көпеевтің діни көзқарасын ашу үшін, алдымен оның алған діни білімі мен діни еңбектерін, оның көтерген діни тақырыптағы мәселелерін дәстүрлі тарихи уақыт ағымы мен сол заман тұрғысында пайымдау қажет. Сондай-ақ, әулиелік қабілет пен қасиет дарыған тұлғаның кейінгі ұрпаққа қалдырған рухани мол мұрасын бүгінгі күннің кәдесіне жарату үшін, оның өмір сүрген дәуіріндегі діни жаңартушылық қозғалыс пен қазіргі замандағы діни ахуалды өзара салыстыра отырып, Мәшһүр-Жүсіп көзқарастарының өзектілігі мен әлеуетін, маңыздылығы мен қажеттілігін айқындау керек. Мақалада Мәшһүр-Жүсіп Көпеевтің дүниетанымын зерттеудің қажеттілігі, оның өзектілігі анықталған.

Түйін сөздер: дін, тұлға, дәуір, білім, әлеумет, салыстыру, жаңғыру, қоғам, сана, мұра, руханият.

Фольклортанушы әрі тарихшы ретінде ғана емес, дінтанушылық қырымен де көзге түскен Мәшһүр-Жүсіп Көпеевтің (1858–1931) өмір сүрген кезеңі – ХІХ ғасырдың соңы ХХ ғасырдың басы жалпы әлемдегі, сондай-ақ мұсылмандық Шығыс әлеміндегі, оның ішінде қазақ даласындағы да ірі де, күрделі өзгерістер кезеңі болып саналады. Бұл дәуірде өмірдің барлық салаларында құлдырауға ұшырап, батыс державаларының билігіне тәуелді күйге түскен мұсылман елдерінде ислам дінін қоғамдағы өзгерістерге бейімдей отырып, жаңарту идеяларын алдыға тартқан қолдаушылардың қозғалысы орын алды. Модернизация әсерімен болған бұл қозғалысты реформаторлық қозғалыстар деп те атайды, алайда дін канондары тұрғысынан келгенде мұндай атау оның негізгі догматтарына қайшы келеді, өйткені дінде ешқандай реформа болуы мүмкін емес. Бұл көбіне ориенталистік бағдардағы батыстық ұстаным тұрғысынан қойылған атау кейін дүниетанымдық әдебиеттерге де, әдіснамалық әдебиеттерге де сіңіп, орнығып кетті. Сол сияқты бұл қозғалыстарға қатысты панисламизм деген айдардың қолданылатынын ескеру қажет. Мысыр мен Пәкістанды, Осман және Ресей империяларын (оның ішінде Қырым мен Еділ бойынан қазақ даласына енген) кең